

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті презентовано авторську структурно-змістову модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін; виокремлено та обґрунтовано шість основних блоків даної моделі; визначено педагогічні умови, що забезпечують ефективність реалізації моделі.

Ключові слова: модель, професійно-комунікативна компетентність майбутнього вчителя, педагогічні умови, комунікативна ситуаційна задача.

Вступ. Підготовку вчителів видатний педагог К. Ушинський вважав найголовнішим завданням педагогічних теорій. До провідних умов становлення особистості дитини науковцем віднесено, між іншим, розвиток інтересу й активності в навчальній діяльності, збудження думки за допомогою формулювання слова (зв'язного мовлення), до того ж підкреслено домінуючу роль мовлення у психічному розвитку дитини. Психолого-педагогічні ідеї К. Ушинського не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів є надзвичайно гострою в умовах глобалізації сучасного суспільства, адже педагогічна діяльність викладача пов'язана, насамперед, із комунікативними процесами в навчально-виховному середовищі і поза ним. І саме від ефективності здійснення педагогом означених процесів залежить рівень сформованості мовлення в учнів. У нашому дослідженні під професійно-комунікативною компетентністю майбутнього вчителя, в тому числі початкових класів, ми розуміємо інтегративне особистісне утворення, яке виявляється в процесі педагогічної комунікації як здатність актуалізувати та застосовувати отриманий досвід комунікативної діяльності та індивідуально-психологічні якості викладача для досягнення цілей навчання і виховання та розв'язання комунікативних задач, що постають перед вчителем в процесі педагогічного спілкування в навчально-виховному середовищі і поза ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес вітчизняних науковців до проблеми формування професійно-комунікативної компетентності студентів-майбутніх учителів в останні роки активно зростає. Способи ефективного розв'язання питань розвитку комунікативно-компетентної особистості розробляються науковцями-методистами з української мови, серед яких: М. Вашуленко, Т. Донченко, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Хорошковська. Лінгводидакти російської мови – І. Гудзик, Н. Іпполітова, М. Львов, О. Кубасова, О. Сосновська, А. Шукін – займаються проблемами розвитку мовленнєвої особистості студента. Окремі аспекти формування комунікативних умінь майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки стали об'єктом дослідження вчених із методики викладання української мови, серед яких: В. Собко, В. Каліш, К. Климова, В. Усатий, С. Цінько та ін. Актуальні питання проблеми формування професійно-комунікативної компетентності та комунікативної компетенції знайшли висвітлення в роботах українських та російських педагогів і психологів: Н. Бібік, А. Богуш, Г. Бушуєва, О. Волченко, О. Головка, Т. Григор'єва, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, М. Заброцький, В. Звягінцев, І. Зимня, В. Кан-Калік, К. Касярум, Н. Кічук, І. Колеснікова, Ю. Крижанська, Н. Кузьміна, О. Леонт'єв, А. Маркова, Л. Мітіна, І. Нестерова, Л. Петровська, Т. Путиловська, І. Пухальська, П. Растянніков, В. Сластьонін, Т. Симоненко, О. Семенов, Т. Усольцева, Ю. Федоренко, Л. Хараєва та ін.

Аналіз дисертаційних досліджень переконливо свідчить про зростання інтересу українських і російських учених до зазначеної проблеми. Так, формування комунікативної компетенції магістрантів педагогічних спеціальностей у процесі фахової підготовки було предметом дисертаційного дослідження К. Касярум; теорію і технології формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів (на матеріалі методики викладання російської мови) вивчала Л. Бірюк; формування комунікативної компетенції майбутнього вчителя в контексті полікультурної освіти (на прикладі вивчення іноземних мов) розглянуто В. Єрьоміною; формування комунікативної компетентності у студентів педвузу засобами розв'язання комунікативних ситуаційних педагогічних задач проаналізовано І. Нестеровою [4]; комунікативно-ситуаційні задачі як засіб навчання мовленнєвої діяльності представлено в монографії А. Кореневої. Між тим, виходячи зі специфіки професійної діяльності вчителя початкової школи, його професійно-комунікативна компетентність як здатність до педагогічної комунікації виявляється не лише під час навчання молодших школярів української, російської або іноземної мов, однак під час викладання всіх предметів, передбачених навчальним планом. Тому ми вважаємо, що її формування не може обмежуватися лише однією навчальною дисципліною у педагогічному вузі, а має охоплювати весь комплекс фахових дисциплін.

Державну політику врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання та професійної підготовки громадян України визначено у таких документах державної ваги, як: Національна рамка кваліфікації [5]; Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті (2002); закон України "Про вищу освіту" (2002); Державна цільова комплексна програма "Вчитель"; "Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграція в європейський освітній простір"; Державна національна програма "Освіта"; Державний стандарт початкової загальної освіти [3]; Галузевий стандарт вищої освіти (напрямок підготовки.–0101.Педагогічна освіта. Спеціальність 6.010100. Початкове навчання) [2]. Галузевий Стандарт, ґрунтуючись на системі державних стандартів, включає освітньо-кваліфікаційну характеристику (ОКХ) та освітньо-професійну програму (ОПП).

З метою адаптації України до європейського освітнього простору та збалансування інтересів національних ринку освітніх послуг і ринку праці Кабінетом Міністрів України в 2011 році було затверджено Закон України про Національну рамку кваліфікацій [5], де комунікація розглядається як взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності. Крім того, у Національній рамці кваліфікацій детально розроблено та описано дев'ять кваліфікаційних рівнів – структурних одиниць Національної рамки кваліфікацій – що визначаються певною сукупністю компетентностей, які є типовими для кваліфікації даного рівня. Так, акцентуючи увагу на вимогах щодо розвитку комунікативних здібностей учнів, наведемо характеристику кожного з цих рівнів:

0. Ситуативна взаємодія в обмеженому колі осіб за допомогою інших; реагування на прості усні повідомлення.

1. Інтеграція до соціальних груп; реагування на прості письмові та усні повідомлення.

2. Взаємодія в колективі для виконання завдань; продукування деталізованих усних і письмових повідомлень.

3. Здатність до ефективної роботи в команді. Сприйняття критики, порад і вказівок; продукування деталізованих усних і письмових повідомлень, зокрема у професійній діяльності.

4. Здійснення наставництва, передавання досвіду; продукування складних деталізованих усних і письмових повідомлень, зокрема у професійній діяльності.

5. Взаємодія, співробітництво з широким колом осіб (колеги, керівники, клієнти) для провадження професійної або навчальної діяльності.

6. Донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності; здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію.

7. Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються; використання іноземних мов у професійній діяльності.

8. Спілкування в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності.

9. Лідерство, вільне компетентне спілкування в діалоговому режимі з широким колом фахівців, зокрема найвищої кваліфікації, та громадськістю в певній галузі наукової та/або професійної діяльності.

Зауважимо, що модернізація змісту шкільної освіти у відповідності з вимогами Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті та Державної національної програми "Освіта" спрямована, в тому числі, на становлення мовленнєво-мовної особистості, яка вільно володіє нормами усного та писемного спілкування та вільно використовує мовні засоби в різних ситуаціях міжособистісного спілкування. Вимоги до розвитку мовленнєво-мовної особистості відображено у Державному стандарті початкової загальної освіти [3]. Комунікативна компетентність, згідно положень Державного Стандарту, є здатністю особистості застосовувати у спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями. Очевидно, що провідним завданням вчителя початкових класів, головною метою якого є навчання, розвиток та виховання молодших школярів, має бути формування комунікативної компетентності в учнів, що стає неможливим без педагогічної комунікації. Тому, задля ефективного здійснення педагогічного процесу та розвитку комунікативної компетентності в учнів, учитель початкових класів має володіти певним рівнем сформованості власної професійно-комунікативної компетентності.

Згідно вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики професійної підготовки фахівця початкової ланки освіти до формування комунікативної компетентності бакалавра, майбутній учитель, усвідомлюючи педагогічне спілкування як єдність функціонально-рольової та особистісно зорієнтованої поведінки вчителя, спираючись на знання про стилі та рівні педагогічного спілкування, повинен уміти:

– аналізувати, прогнозувати і вирішувати комунікативні задачі з метою налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії в навчально-виховному процесі;

– визначати та проектувати основні етапи педагогічного спілкування з метою налагодження продуктивності взаємодії між учнями та вчителем у процесі навчання;

– підтримувати оптимальний ритм та умови ефективного педагогічного спілкування з метою плідного управління спілкуванням у педагогічному процесі;

– аналізувати спілкування, що відбулося, та моделювати нові комунікативні задачі з метою уточнення здійсненої процедури спілкування та прогнозування майбутньої взаємодії;

– формувати індивідуальний стиль спілкування з метою досягнення відповідності між стилем спілкування й особистістю;

– вдосконалювати власну комунікативну культуру і будувати стосунки з учнями як суб'єкт-суб'єктну взаємодію з метою забезпечення творчого розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу.

Таким чином, аналіз державних нормативних документів, що регламентують діяльність вищої педагогічної школи, свідчить про наявність конкретних завдань, пов'язаних із формуванням професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі підготовки у педвузі. **Отже метою нашої статті** є окреслення моделі формування професійно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад методики і результатів дослідження. Керуючою інстанцією по відношенню до всіх інших блоків представленої моделі виступає *нормативно-цільовий блок* (рис. 1), що визначає її мету, яка прогнозує кінцевий результат – високий рівень сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Зазначений блок визначається соціальним замовленням суспільства – випускником педвузу з високим рівнем професійно-комунікативної компетентності, а обґрунтування соціального заказу знаходить відображення у нормативних освітянських документах.

Наступним етапом нашого дослідження є вибір наукових підходів, які є найбільш ефективними для формування професійно-комунікативної компетентності в майбутнього вчителя початкових класів. У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури нами визначено, що означений процес здійснюється найбільш ефективно засобами компетентнісного, діяльнісного, задачного та особистісно-зорієнтованого підходів. Обґрунтуємо кожен із названих підходів та визначимо педагогічні умови формування професійно-комунікативної компетентності студентів-майбутніх учителів, що визначаються ними.

Сутність *діяльнісного підходу* полягає у визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості, а розвиток особистості відбувається безпосередньо у процесі її взаємодії із суспільним середовищем, а також у процесі цілеспрямованого навчання і виховання засобами спілкування. Зазначимо, що спілкування в соціально-психологічній літературі розуміють як комунікативну діяльність. Якщо говорити про формування професійно-комунікативної компетентності в студентів – майбутніх учителів початкових класів, то це означає необхідність організації в навчально-виховному середовищі професійно-комунікативної діяльності, що включає в себе необхідну і достатню систему комунікативних знань і забезпечує їх застосування на практиці під час педагогічного спілкування зі всіма суб'єктами навчального процесу. Тому формування професійно-комунікативної компетентності стає можливим шляхом *активного залучення студентів-майбутніх учителів до комунікативної діяльності під час опанування ними фахових дисциплін*, що визначено нами як педагогічна умова формування комунікативної компетентності. Крім того, комунікативну діяльність не можливо розглядати поза соціальним аспектом, тому *створення комунікативно-зорієнтованого освітнього середовища в процесі викладання фахових дисциплін* нами також віднесено до педагогічних умов формування професійно-комунікативної компетентності в студентів – майбутніх учителів.

Комунікативна діяльність являє собою процес постановки і розв'язання комунікативних задач, що дало нам підстави звернутися до задачного підходу. Сутністю *задачного підходу* є те, що діяльність суб'єктів педагогічного процесу проектується та реалізується як процес постановки та розв'язування ряду задач. Основною категорією задачного підходу є задача. Педагогічна діяльність є процесом розв'язування великої кількості стандартних і нестандартних педагогічних задач. На всіх етапах розв'язування педагогічних задач педагог використовує адекватну їм систему спілкування, засобами якого і організовується педагогічна взаємодія. У теорії спілкування є положення про те, що воно може бути представлено як ієрархія комунікативних задач. Тому в педагогічній діяльності комунікативна задача впливає з педагогічної та визначається нею (В. Кан-Калік, І. Зимня, А. Маркова). Комунікативна задача є та ж педагогічна задача, але перекладена на мову комунікації, вважає В. Кан-Калік. Після розв'язання педагогічної задачі педагогу необхідно розв'язати комунікативну задачу, як інструментальну, для реалізації обраного педагогічного впливу. У нашому дослідженні, виходячи із загально психологічного розуміння поняття "задача" (Г. Балл, Г. Костюк, А. Ньюелл, Л. Фрідман) ми розглядаємо *комунікативну задачу як компонент педагогічної задачі, в основі якого лежить проблемна комунікативна ситуація, що створює вмотивовану необхідність в комунікативній діяльності*.

Педагогічна діяльність насичена незапланованими, швидко змінними ситуаціями з неоднозначною інтерпретацією подій та неочікуваною поведінкою людей, з безліччю можливих результатів. У таких ситуаціях невизначеності та обмеженості часу педагог стикається з необхідністю оперативного прийняття рішення. Цей фактор зумовлює виділення *ситуаційних задач* серед педагогічних та комунікативних. Так само, як і розв'язування педагогічної задачі, так і розв'язування ситуаційної задачі відбувається засобами комунікації. У нашому дослідженні ми розглядаємо *комунікативну ситуаційну задачу як провідний компонент педагогічної задачі, в основі якого лежить проблемна комунікативна ситуація, що створює вмотивовану необхідність в комунікативній діяльності в умовах заданої ситуації*.

Організація діяльності з розв'язування комунікативних ситуаційних задач найбільшою мірою сприятиме формуванню всіх складових комунікативної компетентності педагога [1, с.41-48], адже їх розв'язання, з одного боку, вимагатиме наявності в суб'єкта певних комунікативних компетенцій, а з іншого – сприятиме їх подальшому розвитку. Тому педагогічною умовою формування професійно-комунікативної

компетентності нами визначено *відбір навчального змісту і розробка спеціальної добірки комунікативних ситуаційних задач*, що сприятиме формуванню всіх складових комунікативної компетентності педагога.

Зауважимо, що якість діяльності з розв'язування задач та її результат залежить від особистості того, хто розв'язує задачу. Для розв'язання однієї і тієї ж педагогічної задачі, так само, як і комунікативної ситуаційної задачі, завжди може бути знайдено не одне, а декілька розв'язків, в залежності від Я-концепції педагога та його особистісних якостей. Це зумовило виокремлення особистісно-зорієнтованого підходу, сутність якого полягає в тому, що при конструюванні і реалізації педагогічного процесу викладач розглядає особистість як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Тому, педагогічною умовою формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів нами визначено *діагностику та врахування в процесі формування професійно-комунікативної компетентності педагога індивідуальних комунікативних характеристик, а також стану сформованості окремих складових комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів*. Таким чином, зазначені наукові підходи до формування професійно-комунікативної компетентності студентів педвузу становлять підґрунтя *методологічного блоку* (рис. 1).

Нами розроблено структуру комунікативної компетентності особистості, що представляє собою композицію складових комунікативної компетентності: емоційної, вербально-логічної, рефлексивної, лінгвістичної, мовленнєвої, інтерактивної, соціально-комунікативної, технічної, соціокультурної, соціолінгвістичної, предметно-змістовної та інформаційної [6]. Нами доведено, що ключовий рівень сформованості комунікативної компетентності необхідний людині будь-якої професії для ефективної життєдіяльності в умовах сучасного світу; ключовий і базовий рівні – вчителю будь-якого предмета; спеціальний рівень – характеризує викладачів певного предмета. Представлена структура комунікативної компетентності особистості спроектована нами на площину педагогічної діяльності і детально охарактеризована структура комунікативної компетентності вчителя (на базовому рівні) [1, с. 41-48], зміст якої розкривають складові комунікативної компетентності, внутрішнім резервом яких є комунікативні компетенції, які містять, у свою чергу, комунікативні знання, вміння, навички, ціннісні ставлення та орієнтири. Складові комунікативної компетентності майбутнього вчителя (емоційна, вербально-логічна, соціально-комунікативна, інтерактивна, технічна та предметно-змістова) та комунікативні компетенції, що входять до їх складу, є предметом формування в майбутнього вчителя початкових класів під час вивчення фахових дисциплін, тому вони становлять *змістовий блок* представленої моделі (рис. 1).

Традиційно професійно-комунікативна компетентність формується під час опанування студентами академічних дисциплін, передбачених навчальним планом, стихійно. Між тим, існують дослідження, в яких доведено доцільність цілеспрямованої реалізації між предметних зв'язків в процесі викладання. Тому вважаємо ефективнішим формування комунікативної компетентності на заняттях зі спецкурсу "Комунікативна складова професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів", зміст якого співіснує з усіма курсами і спецкурсами, що вивчаються на факультеті початкового навчання, та має міждисциплінарні зв'язки з курсами педагогіки, дидактики, теорії виховання, часткових методик тощо. Тому педагогічною умовою формування професійно-комунікативної компетентності нами визначено *реалізацію міждисциплінарних зв'язків на заняттях зі спецкурсу "Комунікативна складова професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів"*.

Процес формування професійно-комунікативної компетентності студентів-майбутніх учителів відображено безпосередньо у *технологічному блоці* (рис. 1), який представлено технологією конструювання та розв'язування комплексу комунікативних ситуаційних задач. Проведений нами аналіз існуючих серед науковців класифікацій комунікативних ситуаційних задач дає підстави для власної класифікації. Так, нами, слід за І. Нестеровою [4, с. 40-41], визначено *базові та спеціальні* комунікативні ситуаційні задачі.

Розв'язання *базових* комунікативних ситуаційних задач забезпечить комунікативну реалізацію окремих етапів будь-якого заняття, до яких нами, слід за дослідницею С. Скворцовою, віднесено: 1. Етап мотивації навчально-пізнавальної діяльності. 2. Етап актуалізації опорних знань і способів дій. 3. Етап формування нових знань і способів дій. 4. Етап закріплення вивченого. Формування вмінь і навичок. 5. Етап рефлексії навчально-пізнавальної діяльності.

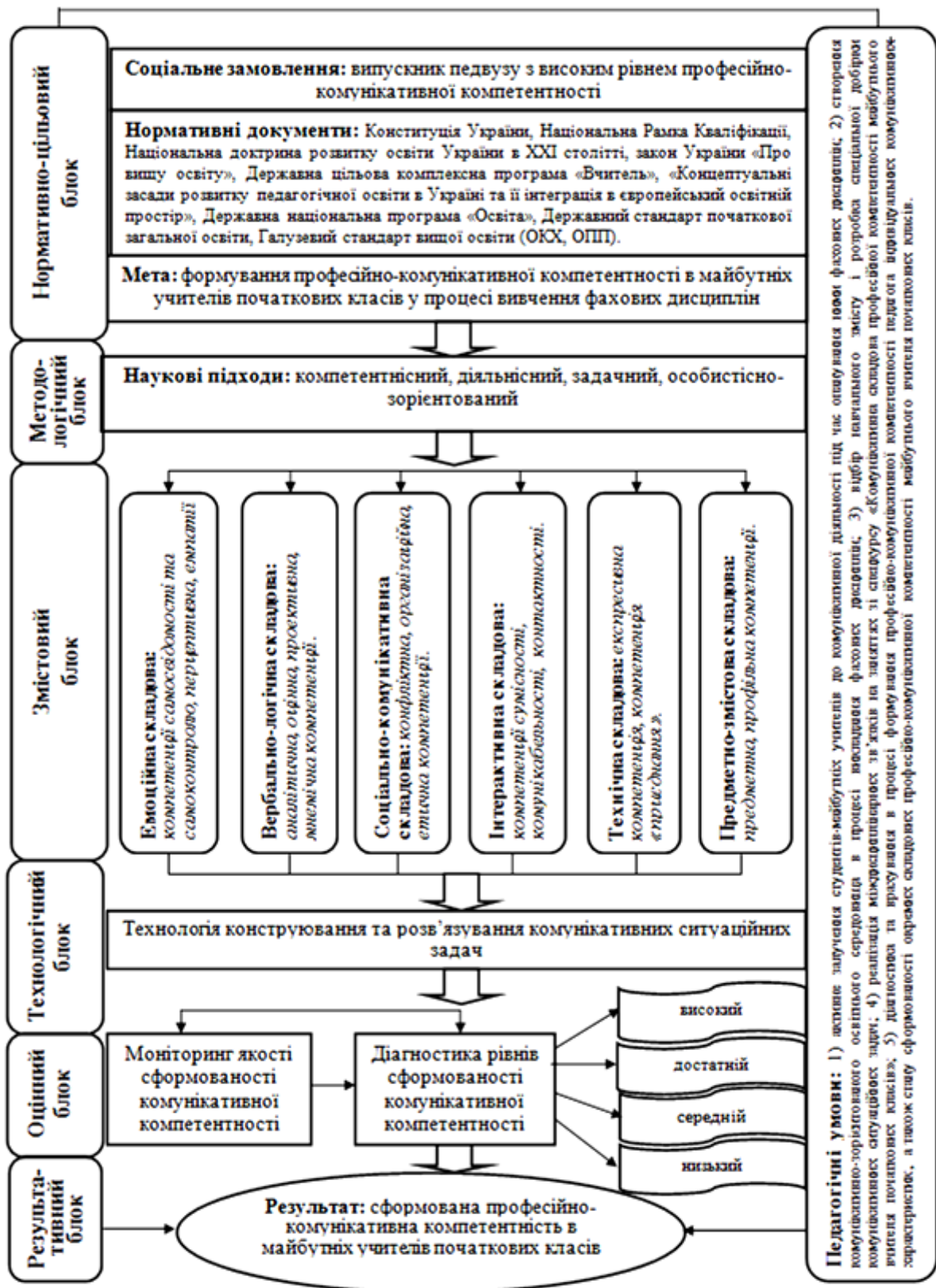

Рис. 1. Модель формування професійно-комунікативної компетентності студентів - майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін

Розв'язання спеціальних комунікативних ситуаційних задач забезпечить комунікативну реалізацію занять з окремих дисциплін, що вимагатиме від викладача застосування комунікативних засобів та

спеціальних мовленнєвих конструкцій в залежності від специфіки та термінології дисципліни, що викладається. Виходячи з того, що майбутній вчитель початкової школи викладатиме всі навчальні дисципліни одноосібно, то засвоєння способу розв'язання *спеціальних* комунікативних ситуаційних задач забезпечить внесок у засвоєння *базових* комунікативних ситуаційних задач. Результатом розв'язання такого комплексу задач має стати підвищення рівня сформованості професійно-комунікативної компетентності у студентів-майбутніх учителів початкових класів, адже, з одного боку, процес розв'язання вимагатиме наявності в суб'єкта певних комунікативних компетенцій, а з іншого – сприятиме їх подальшому розвитку.

Критерії й показники, що реалізовані у характеристиці рівнів сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів представлено в *оцінному блоці* (рис.1), що передбачає моніторинг якості сформованості професійно-комунікативної компетентності студентів педвузу на окремих етапах навчання. Ми зосередилися на чотирьох рівнях сформованості професійно-комунікативної компетентності майбутнього викладача – низькому, середньому, достатньому та високому.

І, нарешті, очікуваний результат від реалізації зазначеної моделі, тобто високий рівень сформованості професійно-комунікативної компетентності в студентів-майбутніх учителів початкових класів, представлено у *результативному блоці* (рис.1).

Висновки. Таким чином, нами презентовано модель формування професійно-комунікативної компетентності студентів-майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін, що передбачає органічну єдність нормативно-цільового, методологічного, змістового, технологічного, оцінного та результативного блоків. Визначені блоки взаємообумовлені та взаємозалежні, і реалізуються через дотримання педагогічних умов, що забезпечують ефективність функціонування даної моделі.

Використані джерела

1. Вторнікова Ю.С. Структура комунікативної компетентності педагога / Ю.С. Вторнікова // Зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини / [гол. ред.: М.Т. Мартинюк]. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012.-Ч.3. – С. 41-48
2. Галузевий Стандарт Вищої Освіти. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100: початкове навчання. Напрямок підготовки 0101: педагогічна освіта. Кваліфікація 3310: вчитель початкової школи. [Чинний від 2006.10.06]. – К.: Видання офіційне МОНУ, 2006. – 138с. (Національний стандарт України)
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [чинний з 01.09.2012] / Постанова КМУ №462 від 20.04.11
4. Нестерова И.Н. Формирование коммуникативной компетентности у студентов педвуза средством решения ситуативных коммуникативных педагогических задач: дисс.на соиск.уч.ст.канд.псих.наук: 19.00.07. "Педагогическая психология" / И.Н. Нестерова // Санкт-Петербург, 2007. – 169с.
5. Про затвердження національної рамки кваліфікації: Постанова Кабінету міністрів України від 23.11.2011. №1341. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua> (Нормативні документи МОН України. Постанова)
6. Скворцова С.О. Комунікативна компетентність у контексті компетентісно-ціннісного підходу / С.А. Скворцова, Ю.С. Вторнікова // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць / [під заг. ред. проф. В.І. Сипченка]. – Спецвип. 10. – Слов'янськ: СДПУ, 2012. – 309с

Vtornikova Y.

THE MODEL OF FORMING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE

The article presents the author's structural semantic model of forming of the future primary school teachers' professional communicative competency in the process of their professional training; six main blocks of the model are singled out and grounded; the pedagogical conditions that ensure the model's effectiveness are defined.

Key words: *a model, a future teacher's professional communicative competency, pedagogical conditions, a communicative situational task.*

Стаття надійшла до редакції 10.05.13